

The Greek Review of Social Research

Vol 160 (2023)

160

Παναγής Παναγιωτόπουλος (2021). Περιπέτειες της μεσαίας τάξης. Κοινωνιολογικές καταγραφές στην Ελλάδα της ύστερης μεταπολίτευσης. Επίκεντρο.

Angeliki Gazi

doi: [10.12681/grsr.33200](https://doi.org/10.12681/grsr.33200)

Copyright © 2023, Αγγελική Γαζή

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Gazi, A. (2023). Παναγής Παναγιωτόπουλος (2021). Περιπέτειες της μεσαίας τάξης. Κοινωνιολογικές καταγραφές στην Ελλάδα της ύστερης μεταπολίτευσης. Επίκεντρο. *The Greek Review of Social Research*, 160, 181–184. <https://doi.org/10.12681/grsr.33200>

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Για το βιβλίο: Παναγής Παναγιωτόπουλος (2021). *Περιπέτειες της μεσαίας τάξης. Κοινωνιολογικές καταγραφές στην Ελλάδα της ύστερης μεταπολίτευσης*. Επίκεντρο, 421 σελ..

Η ανάγνωση του βιβλίου *Περιπέτειες της μεσαίας τάξης. Κοινωνιολογικές καταγραφές στην Ελλάδα της ύστερης μεταπολίτευσης* του Παναγή Παναγιωτόπουλου θα μπορούσε να αποτελέσει ένα αναστοχαστικό ανάγνωσμα τριών γενεών, ύφανση αφήγησης, μέσω ενός θεωρητικού πλαισίου, μιας ιστορίας ζωής. Ένα βιβλίο που λειτουργεί ως αρμός στα ταυτοτικά κενά και τραύματα της ατομικότητας, όπως αυτή έγινε αντιληπτή στη χώρα μας κυρίως από την εποχή της κρίσης του 2009 και έπειτα. Και παράλληλα ένα βιβλίο που καλεί τον αναγνώστη να οραματιστεί τον εαυτό της νέας εποχής.

Βασικό χαρακτηριστικό του συλλογισμού που αναπτύσσεται στον παρόντα τόμο είναι η διεπιστημονικότητα, ως ορίζεται μέσω της κοινωνιολογικής οπτικής που μεταφέρει την εστίασή της από το διευρυμένο πλαίσιο του συλλογικού, στο micro-κοινωνιολογικό πεδίο ανάλυσης της οικογένειας, του ατόμου, της καθημερινής ζωής. Ο συγγραφέας επιχειρεί έναν σαφή επιστημονικό διάλογο με την κοινωνιολογική, ιστορική, οικονομική, πολιτισμική, ανθρωπολογική, επικοινωνιολογική, ενίοτε δε και ψυχοκοινωνιολογική οπτική της καθημερινής δράσης του ατόμου. Παράλληλα στον παρόντα τόμο επιχειρείται μια αρχική προσέγγιση της ιστορίας των συναισθημάτων της μεσαίας τάξης στη χώρα μας. Συνεπώς, βάσει των παραπάνω, ο τόμος μπορεί να ενταχθεί στο πεδίο της Κοινωνιολογίας της Καθημερινής Ζωής, συνεισφέροντας επί της ουσίας στον επιστημονικό διάλογο αναφορικά με την μεσαία τάξη μέσω κυρίως μιας micro-κοινωνιολογικής προσέγγισης.

Ο κεντρικός συλλογισμός του Παναγή Παναγιωτόπουλου αφορά στην προσπάθεια καταγραφής, ερμηνείας, κατανόησης της με-

σαίας τάξης στην Ελλάδα και στην εντέλει αποδοχή των αλλαγών που διέρρηξαν την εσωτερική συνοχή της. Πιστός σε μια μετανεωτερική οπτική προσέγγισης της κοινωνικής πραγματικότητας ο Π. Παναγιωτόπουλος δεν εστιάζει στον ορισμό της μεσαίας τάξης μέσω της παραδοσιακής κοινωνιολογικής σκέψης αλλά επιχειρεί αναπλαισίωση του κοινωνιολογικού παραδείγματος μέσω της εμφατικής χρήσης των συστατικών της καθημερινής κουλτούρας και των ατομικών βιωμάτων.

Συνεπώς, η μεσαία τάξη επανασυστήνεται στο πλαίσιο που ορίζεται από τα οικογενειακά *liferplans* και τον πολιτισμό της αγάπης, έως την απόγνωση του ματαιωμένου ατομικού ευδαιμονισμού και την «αποθέωση του χρωμένου νοικοκυριού».

Στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου *Περιπέτειες της μεσαίας τάξης* ο Π. Παναγιωτόπουλος επικεντρώνεται στην αλλαγή του βιωματικού πολιτιστικού παραδείγματος, όπως εμφανίζεται από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και έπειτα και οδηγεί στη γένεση αλλά και τη ρευστοποίηση, την κατάρρευση των ονείρων και εντέλει στην έκπτωση της μεσαίας τάξης στο δυτικό κόσμο.

Ο συγγραφέας εστιάζει τη ματιά του σε ό,τι συντέλεσε και συντελεί (:) στην αίσθηση του ατόμου για εμπειρία με διάρκεια και αιωνιότητα σε αντιπαράβολή με την αίσθηση της εφήμερης, *fasttrack* πραγματικότητας, σε ό,τι συντέλεσε και συντελεί (:) στην κοινωνική κινητικότητα –απαράβατη συνθήκη του σχηματισμού της μεσαίας τάξης– σε ό,τι συντέλεσε και συντελεί στην απόλαυση μέσω της κατανάλωσης, σε ό,τι συντέλεσε και συντελεί στον καταναγκασμό της ατομικής αυτοπραγμάτωσης, σε ό,τι συντέλεσε στην εποχή της ριζοσπαστικοποίησης της μεσαίας τάξης. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η προσπάθεια ερμηνείας της έννοιας του «πρόσκαιρου κοσμοπολιτισμού», της «προσιτής *flânerie*» μέσω της οικονομίας του διαμοιρασμού και φαίνεται ότι αυτή η κοινωνική ευεξία του πρόσκαιρου οφείλει να καταβάλει το αντίτιμό της μέσω της ενίσχυσης της κοινωνικής ανασφάλειας ενώ η «κοσμοπολιτική» αποεδαφικοποίηση επιστρέφει συνεχώς στην αναζήτηση της ύλης, του εδάφους, της χωρικής οριοθέτησής της.

Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται προσπάθεια καταγραφής των συστατικών της μεσαίας τάξης στην Ελλάδα με έμφαση στο αντιθετικό δίπολο εξατομίκευση vs υποβάθμιση κοινωνικών – κρατικών θεσμών. Επιχειρείται μια προσπάθεια ερμηνείας της περιόδου της κρίσης μέσω των επιβιωτικών αρετών της μεσαίας τάξης. Αυτό που

στο παρελθόν ονομάστηκε «ανεστραμμένος συγκρητισμός» και «εκσυγχρονιζόμενη παραδοσιακή» –όχι όμως «παραδοσιακά σύγχρονη» κοινωνία (Δεμερτζής, 1994, σελ. 471)– ενδεχομένως να αποτέλεσε μέρος των επιβιωτικών πρακτικών που ανέπτυξε η μεσαία τάξη στην Ελλάδα, παράλληλα δε και ακριβώς το αντίστροφο.

Η υπογραφή του τέλους της κοινωνικής ασφάλειας μέσω της βαθύτατης φιλελευθεροποίησης του ατόμου, η ατομική απόλαυση που οδηγεί όλο και περισσότερο στη μοναχική διακινδύνευση, οι ατομικές ταυτότητες σε αντιδιαστολή (αλλά και σε παράλληλο διπλό αίτημα που δημιουργεί ατομική και κοινωνική σύγχυση) με τις συλλογικές φαίνεται έως εάν να οδηγούν αργά και συστηματικά – εκ της γενέσεώς της- στο θάνατο της μεσαίας τάξης. Η μέγιστη ελευθερία αυτοπροσδιορισμού οδηγεί μαθηματικά στη μέγιστη ανασφάλεια. Μια ελευθερία γεμάτη κινδύνους και ένας ματαιωμένος ατομικός ευδαιμονισμός σε απόγνωση.

Ο ανεκπαιδευτος καταναλωτισμός που παρήχθη από τον νέο πλούτο της μεσαίας τάξης στην Ελλάδα, που η ιστορική περιοδολόγηση του συγκεκριμένου τόμου τοποθετεί την έναρξή της στα τέλη της δεκαετίας του 1960, σε συνδυασμό με τις ταχύτατες μεταβολές του 21^{ου} αιώνα, αποτελούν ορισμένα από τα συστατικά της μεσαίας τάξης που προοικονομούν τον εντέλει θάνατό της.

Στο τρίτο κεφάλαιο, ο Παναγής Παναγιωτόπουλος επιλέγει ως μελέτη περίπτωσης την οικογένεια, η οποία λειτουργεί ως μεγεθυντικός φακός για την περιγραφή και κατανόηση της μεσαίας τάξης. Η οικογένεια, πεδίο ατομικού και κοινωνικού μετασχηματισμού – στη διατομή του ατόμου και της κοινωνίας- αποτελεί έναν προνομιακό χώρο κατανόησης των μεσαίων στρωμάτων στην Ελλάδα. Η άνοδος του βιοτικού επιπέδου και η αίσθηση της ασφάλειας είναι συνθήκες άμεσα συνδεδεμένες με την προστατευτική σχέση του κράτους έναντι της οικογένειας. Η κοινωνική κινητικότητα, ωστόσο, που χαρακτηρίζει την ελληνική κοινωνία τις δεκαετίες μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο έμελλε να κλονιστεί σοβαρά από το 2008 και έπειτα.

Το τέταρτο κεφάλαιο εστιάζεται ακριβώς στην περίοδο ρευστότητας της μεσαίας τάξης κατά την εποχή της κρίσης, από το 2008 και έπειτα, ενώ έμφαση δίδεται σε μια προσπάθεια ορισμού της ταυτότητας μιας χώρας όπως η Ελλάδα, που μοιάζει κατακερματισμένη, εύθραυστη και σε ρήξη.

Στο πέμπτο κεφάλαιο, τέλος, επιχειρείται μια επιστημολογική συζήτηση στο πλαίσιο της micro-κοινωνιολογίας της καθημερινής

ζωής, καθώς και προσπάθεια συνομιλίας του *micro* με το *macro* επίπεδο, με δάνεια ενίοτε και κλινικών όρων, και με αρκετό ενδιαφέρον για την ερμηνευτική κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας.

Ο πυρήνας της επιχειρηματολογίας του τόμου συνοψίζεται στον ορισμό της μεσαίας τάξης ως εκείνης της τάξης που μπορούσε να δρα σε αργή κίνηση και να διαθέτει τον ελεύθερο χρόνο ώστε να μπορεί να αναστοχαστεί και να απολαύσει. Και είναι αυτό το συλλογικό σύνδρομο του ελλείμματος της ικανοποίησης, της κούρασης «χωρίς αιτία», όπως το περιέγραφε ο J. Baudrillard (2000) στο τέλος του προηγούμενου αιώνα, που κατατρώχει σήμερα κάθε πτυχή της ψυχοκοινωνικής πραγματικότητας του ατόμου. Η μεσαία τάξη οδηγήθηκε, υπό τη σκέπη της τεχνολογίας, στη διάθεση κάθε σημείου της προς ανταλλαγή. Κι αυτοί ακριβώς οι αντιθετικοί καταναγκασμοί της συνεχούς παραγωγής, της παραγωγής κάθε σημείου της ατομικής και κοινωνικής ύπαρξης με στόχο την ανταλλακτική του αξιοποίηση οδηγούν σε έναν αέναο ενσαρκωμένο ανταγωνισμό, σε ένα αδιέξοδο συναισθηματισμό και εντέλει στην κάμψη της εύρωστης μεσαίας τάξης, της οποίας τους πρωτεργάτες συναντήσαμε στην Ήσυχη Γενιά, τους πρωταγωνιστές της στη Γενιά των Boomers, τους προνομούχους της στη Generation X και τους νοσταλγούς της από τους Μιλένιαλς και έπειτα.

Το βιβλίο του Παναγή Παναγιωτόπουλου αποτελεί ένα οξυδερκές ερμηνευτικό εγχείρημα, μια ιστορία συναισθημάτων, προσπάθεια συρραφής μιας «αφηγηματικής ταυτότητας» της ελληνικής μεσαίας τάξης. Διαβάζεται και ως η συλλογική «αυτοβιογραφία» μας.

Αγγελική Γαζή

Επίκουρη Καθηγήτρια

Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού

Πάντειο Πανεπιστήμιο

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Baudrillard, J. (2000). *Η καταναλωτική κοινωνία*. Νησίδες.

Δεμερτζής, Ν. (Επιμ.) (1994). *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*. Οδυσσέας.